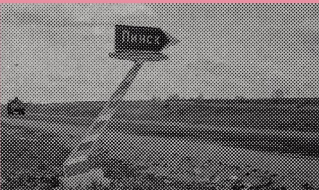

absynt
prokletí/reportéři

„Můžeme dojít k závěru, že
značná část sovětského
kovoprůmyslu vyrábí
ostnatý drát.“

Impérium

Ryszard Kapuściński

absynt

Ryszard
Kapuściński
Impérium

přeložil Dušan Provazník

Prokletí reportéři
Absynt 2018

*Je to sice nepochopitelné, ale všechno
dohromady to dává obraz – obraz Impéria.*

ANDREJ BĚLYJ

*Za tisíc let své historie toho Rusko vidělo mnoho. Jedno
však nepoznalo po celých tisíc let – svobodu.*

VASILIJ GROSSMAN

*Přítomnost je něco, co nás spoutává. Budoucnost si jen
představujeme. Pouze minulost je čistá realita.*

SIMONE WEILOVÁ

*V Rusku by měla být veškerá umělcova energie zaměřena
na zobrazení dvou sil: člověka a přírody. Na jedné
straně ukazuje fyzickou slabost, neurastenii, předčasné
sexuální dozrávání, vášnivou touhu po životě a pravdě,
sny o činnosti široké jako step, úvahy plné neklidu,
vzletné myšlenky nepodložené znalostmi, a na straně
druhé nekonečné pláně, drsné podnebí; hrubý, bezbarvý
lid s jeho těžkými, chmurnými dějinami, tatarství,
úředničinu, nevzdělanost, bídu, vlhké klima velkoměst,
slovanskou apatii... Ruský život Rusa tak otlouká, že se
nemůže vzchopit, otlouká ho jako tisícipudová palice.*

ANTON PAVLOVIČ ČECHOV

*To, co na nás nejmíc zapůsobilo, když jsme se
v Rusku seznámili se situací, byl obraz grandiózního,
nenapravitelného krachu. Tak gigantickou katastrofu
dějiny ještě nepoznaly.*

H. G. WELLS, 1920

*Dobrodružství Sovětského svazu je největší zkušeností
a nejdůležitějším problémem lidstva.*

EDGAR MORIN

Rusko vyzvracelo ten hnus, kterým ho krmili.

FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ

*Režim, který nám vládne, je spojením staré
nomenklatury, finančních žraloků, lžidemokratů a KGB.
Tomu se nedá říkat demokracie – to je odporný, ohavný
hybrid, jaký nemá v dějinách obdoby, hybrid, o kterém
nikdo neví, kterým směrem se bude vyvíjet... Jestliže však
toto spřežení zvítězí, bude nás vykořisťovat ne sedmdesát,
ale víc než sto sedmdesát let.*

ALEXANDR SOLŽENICYN, 1992

*V leccems se tam vyjasnilo, ale něco
zůstává nadále nejasné.*

VLADIMÍR VOJNOVIČ

Copyright © by the Estate of Ryszard Kapuściński 2017

All rights reserved

Cover Art © Pavlína Morháčová

Translation © Dušan Provazník

ISBN 978-80-8203-038-2

Tato kniha se skládá ze tří částí.

První část nese název „První setkání (1939–1967)“ a líčí mé dřívější pobyty v Impériu. Vyprávím v ní o vstupu sovětských vojsk do mého rodného městečka v Polesí (dnes je to Bělorusko), o své cestě zasněženou liduprázdnou Sibiří, o výpravě do Zakavkazska a do středoasijských republik, tedy do oblastí někdejšího Sovětského svazu, plných exotiky, konfliktů a zvláštní, emocemi nabitě atmosféry.

Druhá část se jmenuje „Z ptačí perspektivy (1989–1991)“ a týká se několika mých delších toulek po rozlehlém území Impéria, jak jsem je podnikl v letech za jeho ústupu ze slávy a konečného rozpadu (v každém případě konečného v té podobě, v jaké existovalo do roku 1991). Cestoval jsem sám, vyhýbal jsem se oficiálním institucím a trasám, putoval jsem z Brestu (hranice bývalého SSSR s Polskem) do Magadanu na pobřeží Tichého oceánu a z Vorkuty za polárním kruhem do Termezu (hranice s Afghánistánem). Celkem nějakých 60 000 kilometrů.

Třetí část jsem nazval „Pokračování trvá (1992–1993)“ a je to soubor úvah, myšlenek a poznámek vzniklých za tohoto putování a inspirovaných četbou a rozhovory s lidmi.

Kniha je psána polyfonním způsobem, což znamená, že jejími stránkami procházejí osoby, místa a motivy, které se mohou několikrát vracet v různých časových obdobích a souvislostech. Avšak v rozporu se zásadami polyfonie nekončí kniha vyšší, definitivní syntézou, ale naopak se tříští a rozpadá, a to proto, že během psaní se rozložil a rozpadl hlavní předmět a námět mé knihy – sovětská

velmoc. Na jejich troskách vznikají nové státy a mezi nimi Rusko, obrovská země obývaná národem, který od věků živila a spojovala imperiální ctižádost.

Kniha není ani dějinami Ruska a bývalého Sovětského svazu, ani dějinami vzestupu a pádu komunismu v tomto státě. Není ani příručním kompendiem údajů o Impériu.

Je to osobní výpověď o cestě, kterou jsem podnikl po velkých prostorách této země (nebo spíše této části světa), kdy jsem se snažil proniknout tam, kam mi to čas, síly a možnosti dovolily.

První setkání (1939–1967)

Pinsk 1939

Moje první setkání s Impériem se událo na mostě spojujícím městečko Pinsk se vším, co bylo dál na jih. Byl konec září roku 1939. Všude se válčilo. Hořely vesnice, lidé se schovávali před nálety v příkopech a v lesích, hledali záchranu, kde se dalo. Na naší cestě leželi zabité koně. Jestli chcete jet dál, radil nám někdo, musíte je odtáhnout stranou. Co úsilí, co potu to stálo! Mrtví koně jsou těžcí.

Davy prchajících, prach, kouř, panika. Nač potřebují tolik ranců, tolik kufrů? Proč tolik čajových konvic a hrnců? Koho a co tolik proklínají? Proč se pořád na něco vyptávají? Všichni někam jdou, jedou, běží, nikdo neví kam. Jen moje maminka to ví. Vzala sestru a mne za ruku a všechny tři jdeme do Pinska, do našeho bytu ve Veselé ulici. Válka nás zastihla nedaleko Rejowce, na prázdninách u strýce, a teď se tedy musíme vrátit domů. Tutti a casa!

Jenže když jsme pak po dnech putování byli už jen kousek před Pinskem a z dálky viděli městské domy, stromy v krásném parku a věže kostelů, najednou před námi u mostu vyrostli ze země námořníci. Měli dlouhé pušky s bodáky a na kulatých čepicích rudé hvězdy. Před několika dny sem připluli přes Černé moře, potopili naše dělové čluny, zabili naše námořníky a teď nás nechtějí pustit do města. Drží nás dál od sebe, křičí a míří na nás puškami. Maminka a ještě jiné ženy s dětmi – to už nás sehnali dohromady celou kupu – pláčou a prosí o slitování. Poproste je, naléhají na nás matky, strachem celé bez sebe, jenže co víc můžeme

my děti udělat, už stejně dávno klečíme na silnici, pláče
a vzpínáme ruce...

Křik, pláč, pušky a bodáky, zlostné obličejy zpocených
a rozezlených námořníků, zuřivost, hrůza a něco nepocho-
pitelného, to všechno je tam za mostem přes Pinu, v tom
světě, do kterého jsem ve svých sedmi letech vstupoval.

Ve škole jsme se od první hodiny učili ruskou abecedu. Za-
čínalo se písmenem s. Proč s? ptá se kdosi ze zadní lavice.
Mělo by se přece začínat od a. Děti, říká utrápeným hlasem
pan učitel (je to Polák), podívejte se na desky naší knihy. Jaké
je tam první písmeno? S! Petr je Bělorus a umí přečíst celý
název: *Stalin Voprosy leninizma*. Je to jediná kniha, ze které
se učíme rusky, z jediného výtisku. Na tvrdých deskách po-
tažených šedým plátnem se skvějí zlatá písmena. *Odcházejte
od nás, přikázal nám soudruh Lenin...* slabikuje v první lavici
pokorný a tichý Láďa. Je lepší se neptat, kdo to byl Lenin.
Maminky nám už stačily říct, abychom se na nic neptali.
Bylo to ostatně zbytečné varování. Neumím to vyličit, ne-
vím, kde se to vzalo, ale ve vzduchu bylo něco tak zastra-
šujícího, tak napjatého a těžkého, že město, ve kterém jsme
se dřív tak vesele a s takovou vervou proháněli, se najednou
stalo zákeřným a nebezpečným minovým polem. Báli jsme
se zhluboka nadechnout, aby něco nevybouchlo.

Všechny děti se mají hlásit do Pionýra! Jednoho dne při-
jíždí na školní dvorek auto a vystupují z něho pánové v mod-
rých uniformách. Někdo říká, že jsou od NKVD. Co to je, to
nikdo z nás neví, jisté však je, že dospělí vyslovují tu zkratku
šeptem. Ti z NKVD musí být strašně důležití, protože jejich
uniformy jsou elegantní, nové, jako rovnou od krejčího. Vo-
jáci jsou otrhaní, místo batohů mají plátěné pytle, většinou
prázdné, zavázané obyčejným provázkem, a boty, které jak-
živ neviděly kartáč. Zato když kráčí někdo od NKVD, na
kilometr se kolem něho line blankytná záře.

A právě ti z NKVD nám přivezli bílé košile a červené šátky. Až bude nějaký důležitý svátek, říká smutným, vystrašeným hlasem pan učitel, přijdete všichni v té košili a se šátkem. Přinesli nám taky krabičku odznaků. Na každém odznaku byl obrázek jiného pána. Někteří měli kníry a někteří ne. Jeden měl bradku a dva byli holohlaví. Dva nebo tři nosili brýle. Ten od NKVD šel od lavice k lavici a rozdával odznaky. Děti, řekl nám pan učitel hlasem, který připomínal zvuk dutého dřeva, to jsou naši představitelé. Představitelů bylo devět. Jmenovali se: Andrejev, Vorošilov, Ždanov, Kaganovič, Kalinin, Mikojan, Molotov, Chruščov. Devátým představitelem byl Stalin. Odznak s jeho podobiznou byl dvakrát větší než ostatní odznaky. To se rozumělo samo sebou. Člověk, který napsal tak tlustou knihu jako *Otázky leninismu* (z níž jsme se učili číst), musí přece mít větší odznak než ti druzí.

Odznaky se připínaly spínacím špendlíkem na levou stranu, tam, kde nosí dospělí medaile. Brzy však vyvstal problém, odznaků bylo totiž málo. Ideálem a dokonce téměř povinností bylo nosit všechny představitele a Stalin měl být v té řadě první. Tak nám to taky řekli ti od NKVD: Musí se nosit všechny! Jenomže se ukázalo, že někdo má Ždanova, a nemá Mikojana, a někdo zase má dva Kaganoviče, a nemá Molotova. Janek jednou dokonce přinesl čtyři Chruščovy a vyměnil je za jednoho Stalina (Stalina mu předtím někdo ukradl). Skutečným boháčem mezi námi byl Petr, ten měl tři Staliny. Vytahoval je z kapsy, ukazoval, chlubil se.

Jednou si mě Chaim, soused z vedlejší lavice, vzal stranou. Chtěl vyměnit dva Andrejevy za Mikojana, ale já mu řekl, že Andrejevové nemají žádnou cenu (což byla pravda, protože nikdo nedokázal zjistit, kdo je to ten Andrejev), a výměnu jsem odmítl. Den nato si mě Chaim zase vzal stranou. Vytáhl z kapsy Vorošilova. Zamrazilo mě. Vorošilov – to byl můj sen! Nosil uniformu, dýchala z něho válka, kterou jsem už znal, takže mi byl jaksi blízký. Dal jsem mu za něj Ždanova,

Kaganoviče a jako přídavek ještě Mikojana. Vorošilov měl vůbec dobrý kurz. Stejně jako Molotov. Za Molotova bylo možné dostat tři jiné, protože dospělí říkali, že Molotov je důležitý. V kurzu byl i Kalinin, protože připomínal dědečky z našeho Polesí. Měl blond vousy a jako jediný ze všech něco jako úsměv.

Občas přerušil vyučování výstřel z děla. Ozýval se zblízka, byl silný, okenní sklo drncelo, zdi se trásly a zoufalý pan učitel upíral zděšený pohled na okno. Když po výstřelu nastalo ticho, vrátili jsme se ke čtení z naší tlusté knihy. Jakmile se ale ozval řinkot plechu, zvuk praskajících zdí a padajícího kamení, třída ožila, začali jsme vzrušeně křičet: Trefili se, trefili se! A sotva zazněl zvonek, už jsme pádili na náměstí podívat se, co se stalo. Naše malá jednopatrová škola stála kousek od velkého náměstí Třetího května. Na náměstí byl velký, ale opravdu velký kostel, největší v celém městě. Museli jsme pořádně zaklonit hlavu, když jsme chtěli dohlédnout až tam, kde končila věž a začínalo nebe. A zrovna do toho místa teď střílelo dělo. Střílelo na věž, aby ji srazilo.

My kluci jsme tehdy mudrovali: Bolševici, co na nás táhli, museli přece ještě předtím, než uviděli Polsko a naše město, spatřit věže pinského kostela. Jsou tak vysoké! Zřejmě je to hrozně naštvalo. Proč? Na to jsme si neuměli odpovědět. Ale naštvaní byli, to jsme poznali podle toho, že když Rusové vstoupili do města, ještě než si oddechli, ještě než se rozhlédli, kde je jaká ulice, než se najedli a zakouřili si machorku, hned postavili na náměstí dělo, přivezli munici a začali pálit na kostel.

Jelikož všechno dělostřelectvo odjelo na frontu, zbylo jim jen jedno dělo. Pálili z něho hlava nehlava. Když zasáhli věž, zvedly se mraky černého prachu, občas probleskl ohnivý jazyk. Kolem náměstí se v domovních průjezdech schovávali lidé a zamračeně, ale zvědavě sledovali ostřelování. Ženy

klečely a odříkávaly růženec. Po prázdném náměstí se potácel opilý dělostřelec a volal: Jen se podívejte, střílíme vám na toho vašeho Boha! A on na to nic, je zticha! Bojí se, nebo co? Smál se a pak dostal škytavku. Naše sousedka mamince vykládala, že v jednu chvíli, když se dým rozptýlil, uviděla nahore na pobožené věži svatého Ondřeje Bobolu. Svatý Ondřej vypadal, že moc trpí, upalovali ho zaživa.

Cestou do školy jsem musel přejít železniční trať kousek od nádraží. Měl jsem to místo rád, rád jsem se díval, jak vlaky přijíždějí a odjíždějí. Nejraději jsem se díval na lokomotivy, chtěl jsem být strojvůdcem. Když jsem jednou ráno přecházel koleje, viděl jsem, že železničáři začínají seřazovat nákladní vagony. Desítky a desítky vagonů. Panovala tam horečná činnost, lokomotivy jezdily sem a tam, brzdy skřípaly, nárazníky řinčely. A všude bylo plno rudoarmějců, plno lidí od NKVD. Pak provoz ustal a pár dní byl klid. Až jednoho dne vidím, jak k vagonům přijíždějí povozy plné lidí a ranců. U každého vozu několik vojáků připravených střílet. Na koho? Ti na povozech jsou strachem a únavou polomrtví. Ptám se matky, proč ty lidi svážejí. Maminka rozčileně říká, že začaly deportace. Deportace? Divné slovo. Co to znamená? Ale maminka mi to nechce říct, nechce se mnou mluvit, maminka pláče.

Noc. Někdo klepe na okno (bydlíme v nízkém domku jakoby vsazeném do země). Vidím otcův obličej přitisknutý na sklo, zploštělý, rozmazaný ve tmě. Pak otec přichází do pokoje, ale sotva ho poznávám. Rozloučili jsme se v létě. Byl v důstojnické uniformě, měl holínky, nový žlutý opasek a kožené rukavice. Šel jsem s ním po ulici a pyšně jsem naslouchal, jak na něm všechno chrastí. Teď stojí před námi v šatech poleského sedláka, pohublý a zarostlý. Má na sobě lněnou košili po kolena, převázanou hadrovým páskem, na nohou

lýkové láptě. Z toho, co říká mamince, jsem pochopil, že padl do sovětského zajetí a že je hnali na východ. Říká, že utekl, když kolona procházela lesem, a v jedné vesnici vyměnil u sedláka mundúr za košili a láptě.

Zavřete oči a spěte, děti, říká maminka sestře a mně. Z vedlejšího pokoje rodičů je slyšet šepot a rychlé pohyby. Když ráno vstávám, je už otec pryč. Cestou do školy se rozhlížím na všechny strany, jestli ho neuvidím. Tolik jsem mu toho chtěl říct o sobě, o škole, o dělu. A že už umím všechny ruské bukvý. A že jsem viděl deportace. Ale otce nevidím ani v Lochišinské ulici, která je tak dlouhá, že vede asi až na konec světa. Fouká studený vítr. Pálí mě oči.

Příští noc – rány do oken a dveří, bušení tak neodbytné a bouřlivé, že snad každou chvíli spadne strop. Několik ru-doarmějců a civilů vpadá do domu, jako by měli v patách vzteklé vlky. A hned na nás namíří pušky. Je to hrůza! Co když vystřelí? Co když nás zabijí? Vidět zabitého člověka je moc nepřijemné. I zabitého koně. Až z toho člověka mrazí.

Ti s puškami stojí nehnutě jako sochy, ostatní zatím vyhazují všechno na podlahu. Ze skříní, prádelníků, postelí. Šaty, čepice, naše hračky. Slamníky, boty, otcovy šaty. A na maminku: Muž kuda? Maminka, bledá jako stěna, rozkládá třesoucí se ruce a říká, že neví. Ale oni vědí, že tu otec byl, a tedy znovu: Muž kuda? A maminka nic, že neví, prostě neví. Ach ty, říká jeden z nich a udělá pohyb, jako by ji chtěl uhodit, a maminka vtáhne hlavu mezi ramena, aby ji netrefil. Ostatní zatím hledají a hledají. Pod postelemi, pod kredencí, pod křeslem. Co hledají? Prý zbraně. Jaképak u nás mohou být zbraně? Leda má porouchaná kapslovka, se kterou jsem chodil válčit s indiány. Dokud byla v pořádku, mohl jsem s ní samozřejmě kdykoli zahnat indiány našeho dvora, ale teď má moje bambitka prasklé pérko a je k ničemu.

Chtějí maminku odvést. Za trest nebo co? Vyhrožují jí pěstí a strašně nadávají. Idi! křičí na ni voják a chce ji pažbou

vytlačit na dvůr do tmavé noci. Ale vtom se má mladší sestra vrhne na vojáka a začne ho bít, kousat a kopat, zuřivě a nepřičetně. Je v tom tolik nečekaného, překvapujícího odhodlání, tak dravá neústupnost, zarputilost a rozzuřenost, že jeden z rudoarmějců, určitě ten nejstarší a určitě velitel, chvíli váhá, nakonec si narazí čepici, zapne pouzdro s pistolí a říká svým lidem: Pašli!

O přestávkách ve škole nebo když se vracíme v hloučku domů, mluvíme skoro pořád o deportacích. Je to teď nejzajímavější námět. Naše městečko je plné zeleně, kolem domů se rozkládají zahrádky, všude je hustá vysoká tráva, křoviny, houštiny a stromy, takže je snadné se v nich schovat, všechno vidět a sám být neviditelný. Ve vyšších třídách jsou i kluci, kterým se podařilo utéct v noci z domova, schovat se v křoví a sledovat deportace od začátku do konce. A tak už máme na deportace skutečné odborníky. Vyprávějí o nich ochotně a znalecky.

Deportace se konají hlavně v noci. Jde prostě o moment překvapení. Člověk spí a najednou ho vzbudí křik, vidí nad sebou vzteklé tváře vojáků a NKVD, vytahují ho z postele, pohánějí pažbami a příkázou mu opustit dům. Rozkazují odevzdat zbraň, kterou stejně přece nikdo nemá. A pořád a pořád nadávají. Nejhorší je, když někoho nazvou buržoustem. Buržoust je hrozná nadávka. Celý dům zpřevracejí vzhůru nohama, to dělají nejradši. Zatímco probíhá prohlídka a celý ten nepopsatelný zmatek, přijede vůz. Je to selský povoz tažený starou herkou, protože Polesané jsou chudí a koně mají mizerné. Když velitel vidí, že vůz už čeká, zařve na ty, kteří mají být vyvezeni: Za čtvrt hodiny ať jste sbalení a na voze! Když je to náhodou člověk dobrého srdce, dá půl hodiny. Pak je třeba prostě popadnout všechno, co se namane, a nacpat do zavazadel, co se dá. Není čas něco vybírat, něco si rozmýšlet. Rychle, fofrem, hned, bystro, bystro! Pak poklusem